

СТРУКТУРА КУЛЬТУРИ ДЕМОКРАТІЇ СТАРШОКЛАСНИКІВ США

У статті розкриваються змістові компоненти структури культури демократії в учнів старшої середньої школи США.

Людство переживає тривалий та складний процес переходу від багатівікової індустріальної фази до науково-технічної, інформаційної у III тисячолітті, яку геніальний В. Сухомлинський назвав "світом людини". Вносяться кардинальні зміни у сферу виробництва (використання нових видів енергії, невідомих раніше матеріалів та способів їх обробки, автоматизація та роботизація, комп'ютеризація виробничих процесів), що, корінним чином, змінює побут людей, їх соціальне та духовне життя і дозволяє зміцнювати духовність як визначальні атрибути людського буття.

Ці перетворення особливо помітні у високорозвинених країнах світу, що лідирують у темпах НТП. Саме в цих країнах найбільш помітними є і зміни в структурі робочої сили. Провідне місце в сфері праці займає діяльність, що вимагає від людей підготовки в обсязі вищому від середньої школи (в США таких працівників більш ніж 91 %).

На порозі XXI століття освітня сфера суттєво змінюється. Освітні реформи набули глобального характеру, стали важливою складовою соціальної політики держав. НТП, участь в системі глобальної економіки висувають комплекс спільних вимог до освітніх структур різних країн, що сприяє їх уніфікації, інтернаціоналізації. Однак і зараз, система освіти кожної країни відображає особливості її соціально-економічного розвитку і політичної структури, демократії та прав людини.

В умовах розбудови української демократичної держави виникає гостра потреба у формуванні вільних і відповідальних індивідів, котрі б долучалися до розбудови соціальних, правових і морально-етичних принципів громадського життя. Проте, сформувавши такий тип особистості надто непросто, оскільки, як показує досвід першого десятиріччя незалежності України, такими мають відбутися, передусім, юні покоління. Звичайно, громадянами не народжуються. Такими вони поступово стверджуються ще в загальноосвітніх інституціях і, особливо, на етапі старшого шкільного віку. У цьому зв'язку досить цікавим, на наш погляд, є досвід формування культури демократії в учнів старшої середньої школи США, оскільки в цій країні вже два століття утвердився чітко усталений досвід формування демократичної культури в усіх соціальних інституціях, зокрема і на старшому етапі шкільного навчання.

Певні аспекти освіти й виховання в американських школах досліджують З. Малькова, Б. Вульфсон, І. Пилипівський, Т. Яркіна, О. Мороз, Ю. Красовицький, О. Сухомлинська, Л. Пуховська, Н. Лавриченко, А. Сбруева та ін. Також проблеми підготовки вчителя у професійних закладах США досліджують Т. Кошманова, І. Руснак, Н. Косарева, М. Красовицький, О. Мороз та ін.

Шляхи формування громадянськості у старшокласників, їх морально-етичного розвитку в школах України досліджують: І. Бех, В. Радул, Є. Пустовойтенко, Б. Кобзар, В. Киричок, В. Кузь, М. Левківський, К. Чорна та ін. Проте, до проблеми становлення громадськості старшокласників (на прикладі загальноосвітніх установ США), утвердження основ культури демократії в учнів старшої середньої школи США українські вчені ще не зверталися. Виходячи з зазначеного вище, завданнями даної статті є обґрунтування сутності структурних компонентів культури демократії у старшокласників США.

Демократія – це наріжна цінність людства. Потреба у демократії у всьому світі підвищується через падіння тоталітарних режимів у Східній Європі й Африці. Останнім часом наше суспільство усвідомлює, що демократія – це єдиний шлях до розбудови повноправного суспільства. Тільки з допомогою демократії наша держава може підняти рівень свого розвитку в таких аспектах життя як освіта, працевлаштування, наука та культура.

Отже, одне з фундаментальних завдань сучасної цивілізації – це культура демократії, яка притаманна демократичним державам. Слід зазначити, що одною з істотних відмінностей демократичних держав від недемократичних є відкритість перших, наявність у них демократичних свобод, що рівномірно розподіляються серед громадян цих відкритих держав.

Зупинимось на тому, як розуміють демократію у розвинених країнах Сходу, зокрема США. Демократія – це система самоврядування, де громадяни є рівними і політичні рішення приймають більшістю населення, але ці рішення не можуть йти всупереч національним меншинам. Демократія тут, перш за все, пов'язується з правом кожного громадянина обирати й бути обраним, приймати певні політичні рішення. У демократичному суспільстві уряд існує у колі людей і через людей.

Оскільки демократичний уряд існує як демократично обраний людьми, якими він керує, люди там мають можливість змінювати уряд у разі необхідності. Демократія як суспільна інституція реалізується через конституційну базу країни, яка обмежує владу держави та забезпечує права національних меншин.

У Сполучених Штатах Америки Конституція налічує такі права, як свобода слова, совісті та зібрань. Держава конституційним чином забезпечує демократичний процес, у якому закони, що суперечать цим свободам, не можуть бути прийнятими відповідними органами влади. Крім того, демократія означає певний баланс гілок влади, які контролюють одна одну та складають цілісний державотворчий процес.

Демократія може реалізуватися двома шляхами: через дефіцит влади і через її наявність. Демократія – це не стільки система влади, скільки спосіб життя. Для того, щоб люди повністю усвідомили сутність демократії, її

переваги та відповідальність, вони мають отримати належну освіту. Така освіта прагне не тільки ознайомити учнів з концепцією демократії, але й також продемонструвати учням демократичні принципи на практиці, аналізуючи механізми відданості людей демократії.

Освіту у сфері демократії не слід розуміти як ізольований предмет, який має вивчатися певний проміжок часу, а потім бути проігнорованим. Навчання демократії у США пов'язується практично зі всіма шкільними предметами, насамперед з історією, політологією, етикою, економікою та ін. Тому демократія може визначатися не лише як аспект у змісті певних дисциплін, але й як спосіб життя. Тому надто складно виокремлювати певні складові процесу формування демократичних основ у учнів шкіл США. Тим паче, вельми складним є аналіз психолого-педагогічних чинників формування почуття демократії у юнаків і дівчат.

Слід сказати, що останнім часом у процесі формування культури демократії виявляється така важлива складова, як *критичне мислення* (critical thinking), яке визначає адекватну орієнтацію людини у сфері соціальних відносин. Саме у сфері концепції критичного мислення аналіз процесу формування культури демократії набуває нових евристичних можливостей.

Культура демократії формується засобами громадянської освіти в старших класах США в процесі вивчення курсу "Основи держави і права" та факультативного курсу "Основи громадянства" в 10-12 класах.

При цьому громадянська освіта керується, передовсім, дотриманням наступних принципів: *гуманізму* як пріоритетності ідеї прав і свобод людини, виховання людської гідності, поваги до приватної власності, розуміння значущості особистісної автономності; співвіднесення освітніх вимог з можливостями та природними здібностями дитини; *демократизму* як виховання справедливості, вміння конструктивно взаємодіяти із суспільством та приймати рішення; суб'єктно-суб'єктних відносин між педагогами і учнями, атмосфери взаємоповаги та довіри між ними, самоврядування, відкритість і зв'язок школи з іншими агентами процесу соціалізації; *наступності і безперервності* як поетапного розширення інформаційного, виховного, практичного обсягу системи демократичної освіти; *культуровідповідності* як врахування у змісті громадянської освіти етнонаціонального, регіонального, культурного і звичаєвого контексту; *полікультурності* як наповненості громадянської освіти ідеєю універсальності прав людини, а також ідеєю етнокультурного розмаїття США, світу, правової рівності національних культур; *плюралізму* як виховання поваги до засад політичної, ідеологічної, етнонаціональної, расової різноманітності, виховання толерантного ставлення до різних світоглядних, політичних доктрин, релігійних переконань, до діяльності у школі різних молодіжних громадських організацій.

Громадянська культура як визначальний чинник формування культури демократії старшокласників успішно реалізується при дотриманні наступних підходів: *особистісного*, за якого у центрі навчально-виховного процесу є інтереси учня, а визначальною ідеєю постає поняття прав людини; а сам зміст спрямовується на виховання громадянина демократичного суспільства, здатного робити вільний вибір і будувати свою діяльність на основі визнання абсолютної цінності прав людини; *діяльнісного*, який визначає спрямування змісту громадянської освіти на розвиток уявлень і вмінь, що сприяють успішній соціальній активності особистості; *соціокультурного*, який передбачає розгляд навчального змісту в цілому як конкретної категорії, своєрідної моделі щодо конкретних потреб суспільства, до підготовки молоді до життя та діяльності в американському суспільстві.

Громадянська освіта – один з основних засобів формування культури демократії. В сучасній геополітичній ситуації культура демократії має формуватись не лише на основі американської культури й цінностей, а й з урахуванням загальноцивілізаційної спадщини людства, плюралізму віросповідань та системи ідей, а також прагнення до універсалізації загальних правил та цінностей. Складовими культури демократії є громадянська освіченість, компетентність, досвід громадянської участі та громадянська зрілість особистості, що визначається духовно-моральними якостями, ціннісними орієнтаціями та світоглядно-психологічними характеристиками старшокласників.

Зміст громадянської освіти як головний засіб цілеспрямованого навчання має базуватися на основних ідеях демократичного суспільства. Це система інтегрованого знання, оволодіння яким створює умови для формування та розвитку демократичних цінностей і громадянських умінь особистості, становленню яких в громадянській освіті надається більшого значення, ніж засвоєнню власне професійних знань та умінь.

Під культурою демократії учнів старшої середньої школи США ми будимо розуміти їхню здатність до чіткого дотримання прав і свобод, законів та подальшого включення в соціум з метою професійного і соціально-самостворення для утвердження себе як громадян демократичної держави.

На відміну від демократичних, у недемократичних державах суспільні свободи мають тенденцію до централізації і зосередження в руках небагатьох людей, зокрема у панівної еліти. Ця відмінність, на наш погляд, є базою для побудови концепції культури демократії, характер якої буде визначатися розподілом свобод та влади в державі.

Можна сказати, що, виходячи з поширеного дуального підходу до аналізу соціальних явищ, можна виділити три типи політичних сил – праві, ліві і центристи. Останні прагнуть сполучити ідеали правих і лівих. Гаслом правих при цьому буде "свобода для кожного", лівих – "справедливість для всіх". Ці три політичні сили знаходять своє відображення в трьох цілях Великої французької революції – свободі (праві сили), рівності (ліві сили), братерстві (центристи). Саме на основі братерства можлива, як можна побачити, єдність тенденцій до свободи громадян і їхньої рівності.

Можна твердити, що демократичне суспільство реалізується на основі принципу централізму, коли крім свободи в суспільстві утверджена й справедливість.

Принципи соціальної свободи та справедливості реалізуються не тільки на рівні соціальному, але й індивідуальному. Тобто, в суспільстві не може процвітати воля і справедливість, якщо відсутні носії даних якостей. У

зв'язку з цим виникає потреба в аналізі фундаментальних понять, на яких ґрунтується культура демократій західного зразка. До таких, насамперед, відноситься почуття свободи. Почуття свободи реалізується в площині психофізіологічних рівнів людського організму: сфери відчуттів, емоцій, мислення. Свобода людини, реалізована в культурі демократії, передбачає, насамперед, вільне функціонування цих трьох сфер окремо, а також їхню гармонійну взаємодію.

Що стосується сфери відчуттів, то приведення її до стану гармонійного функціонування передбачає використання методик нейро-лінгвістичного програмування, що сферу відчуттів людини розглядає як єдність трьох, як правило нерівнозначно розвинених репрезентативних систем – аудіальної, візуальної, кінестетичної. Однією з цілей людського розвитку є розвиток негармонійно розвинених репрезентативних систем і приведення їх до стану функціональної гармонії.

Сфера емоцій може аналізуватися завдяки інформаційній теорії емоцій П. В. Сімонова, який показав, що емоції виникають завдяки недостатці інформації щодо актуальної потреби [3]. З іншого боку, людина, що знаходиться в полону своїх емоцій, втрачає внутрішню свободу, виявляючи тенденцію підкорятися зовнішньому середовищу (так званий зовнішній локус контролю, згідно Дж. Роттеру [4]).

Таким чином, досягнення свободи на рівні емоційному передбачає контроль емоційних станів. Це досягається на шляху контролю людиною своєї поведінки, що виявляється через контроль своїх соціальних ролей (тобто уміння швидко переходити від однієї соціальної ролі до іншої і намертво не ототожнювати себе з ними (E. Bern), а також на шляху розширення інформаційного кругозору людини (інформаційна витонченість), що дозволяє їй реагувати на події навколишнього середовища з меншою емоційною вразливістю.

Ми розглянули сфери відчуттів і емоцій, які, з метою розвитку культури демократії, варто привести у відповідний гармонійний стан. Розглянемо сферу мислення, одним з основних пріоритетних напрямків розвитку яких є розвиток, так званого критичного мислення, яке можна вважати одним із основних цілей американської освіти [1]. Критичне мислення розвивається на шляху розвитку рефлексивного, відстороненого мислення, тобто здатності дивитися на оточуючий світ під різними кутами зору, уміння підтримати точку зору іншої людини, здатності диференційованого аналізу дійсності.

Серед компонентів культури демократії учнів старшої середньої школи США доцільно виділити *когнітивний, емоційно-ціннісний і практичний компоненти*.

Когнітивний компонент культури демократії включає такі знання, як *культурологічні*, ядром яких в системі освіти для демократії є культура міжлюдських (міжгрупових і міжособистісних) взаємин. Оволодіння культурним надбанням своєї нації відбувається водночас із вихованням доброзичливого і зацікавленого ставлення до культур інших народів, етнічних спільнот, які становлять культурне поле США, світу; *філософські та аксеологічні знання* про громадянські, демократичні, загальнолюдські цінності; *політичні знання* щодо демократичних принципів функціонування політичної системи і влади та їх особливостей у США; процедури та механізмів формування і функціонування державних структур, порядку реалізації їх повноважень, апеляцій до них; основи конституційного устрою США, особливостей взаємодії органів державної влади і органів місцевого самоврядування та їх відповідальності перед громадянами; *правові знання* щодо права та його ролі в суспільстві; Конституції; основ конституційного ладу країни; порядку формування, діяльності та взаємодії державних органів і органів місцевого самоврядування; знання щодо прав людини, механізмів їх захисту, обов'язків і відповідальності; національних та міжнародних нормативних актів, присвячених цій проблемі; *економічні знання* щодо сутності ринкових відносин як елемента демократії; основних економічних принципів; фінансової системи, системи соціального забезпечення та соціального захисту; соціально-економічних аспектів екологічної проблеми, проблеми розвитку та екологічної безпеки; *соціально-психологічні знання* щодо психологічної природи та сутності владно-підвладних відносин; мотивації соціальної поведінки особистості; психологічних особливостей інформаційного впливу на свідомість виборців; способів розв'язання конфліктних ситуацій; щодо ефективності форм комунікативної взаємодії.

Емоційно-ціннісний компонент культури демократії включає: усвідомлення абсолютної цінності прав людини, свободи особистості; усвідомлення себе як громадянина США; почуття власної гідності, гуманізм, толерантність, плюралізм, здатність до компромісу; лояльне і, водночас, вимогливе ставлення до влади, законослухняність; активну позицію щодо необхідності брати участь у демократичних перетвореннях; усвідомлення себе як особистості, спроможної впливати на ситуацію в державі; критичне сприйняття соціально-політичної інформації; усвідомлення можливості та цінності самостійного політичного вибору; готовність відповідати за власні рішення та їх наслідки; усвідомлення взаємозалежності інтересів окремих людей, соціальних груп у суспільстві. При цьому головними спонуканами постають внутрішні мотиви, серед яких особливе місце посідають мотиви самовизначення, самовираження, самоствердження і самореалізації. Природно, мотивація формується всім змістом навчально-виховного процесу старшокласників.

Практичний компонент культури демократії передбачає здобуття учнями досвіду громадянських вчинків і переживань, основних громадянських умінь, зокрема: реалізовувати своє право на участь у виборах та інших формах демократії; обстоювати свої права, беручи участь у діяльності об'єднань громадян та громадських акціях; захищати свої права за допомогою державних органів та органів місцевого самоврядування; обстоювати свої права за допомогою апеляції до суду, правоохоронних та правозахисних організацій; орієнтуватися в умовах вільного ринку; відстоювати свої права як споживача і платника податків; використовувати типові прийоми та методи розв'язання проблемних ситуацій; диференціювати емоційні та раціональні компоненти власного вибору; критично сприймати інформацію, самостійно її аналізувати; комунікативні уміння. Такі вміння форму-

ються у процесі навчання та життєдіяльності в полікультурному соціальному середовищі США. Проте, все це потребує подальших теоретичних узагальнень та експериментальних підтверджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Board of Officers statement on Critical Thinking // Proceedings and Addresses of the American Philosophical Association. - 1985. - Vol. 58. , N. 3. - P. 484.
2. Maslow A. H. The Farther Reaches of Human Nature. - N. Y.: Penguin Books, 1976. - 407 p.
3. Price D., Barrel J. Some general laws of human emotions: Interrelations between intensities of desire and emotional feeling // J. Person. 1984. - Vol. 52. - P. 389-409.
4. Rotter L. B. Generalized expectancies for internal versus external of reinforcement // Psychological monographs, 1966. - Vol. 80. - P. 1-28.

Матеріал надійшов до редакції 23.09.03 р.

Михайлов А.В. Структура культуры демократии старшеклассников США.

В статье раскрываются содержательные компоненты структуры демократии учеников старшей средней школы США.

Mihailov A.V. Structure of democracy of senior pupils of the USA.

The contention elements of the structure of democracy of the pupils of senior secondary school of the USA are delineated.